

19. Tsymbal O. I. Rehulyuvannya zbalansovanoho rozvytku formalnykh ta implitsytnykh struktur instytualizatsiyi vidtvoryvalnoho prostoru rynku pratsi / O. I. Tsymbal // Zaynyatist ta rynek pratsi. – 2009. – №21-22. – S. 25-40. [in Ukrainian]

20. Hordyeyev O. Kontseptualni pidkhody do sutnosti instytutsiynoho mekhanizmu / O. Hordyeyev // Publichne administruvannya : teoriya ta praktyka. – 2012. – № 3 (11). – S. 36-42. [in Ukrainian]

Надійшла 13.01.2014; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.

УДК 330.4:314.74

О. А. ПАСІЧНИК

Хмельницький національний університет

СТАДІЇ МІГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ЗА УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ

У роботі представлені результати вивчення стадійності міграційного процесу і зроблена спроба удосконалення існуючої теорії. Запропоновані складові стадій міграції населення виділені відповідно до існуючих реалій соціально-економічного розвитку і міграційних настроїв населення України.

Ключові слова: стадія, міграційний процес, адаптація, приживання.

O. A. PASICHNYK

Khmelnytsky National University

STAGE MIGRATION PROCESS FOR UKRAINIAN SOCIO-ECONOMIC REALITIES

In the work the results of the study of the stages of the migration process are presented and made an attempt to improve the existing theory. The proposed components of the stages of migration allocated according to the current realities of socio-economic development level and immigration sentiments of the Ukrainian population.

Keywords: stage, migration process, adaptation, survival.

Постановка проблеми. У зв'язку зі складною соціально-економічною ситуацією в Україні, міграційні настрої населення зростають. Частина українського населення перебуває за кордоном у пошуках вищих доходів для утримання своєї сім'ї. Перемішень осіб між Україною та іншими державами чинить суттєвий вплив на соціально-економічну ситуацію в країні, тому він потребує більш детального розгляду науковцями.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням проблем міграції та її стадій займалися різні науковці, зокрема Л.Л. Рибаківський, О.У. Хомра, С.Каслс, М. Міллер, О.В. Позняк, І. Майданик, П.Г. Шушпанов та інші.

Метою дослідження є аналіз існуючих поглядів на стадії міграції та спроба вдосконалення теорії відповідно до реалій соціально-економічного розвитку України.

Основна частина. Для існування явища міграції повинні існувати як мінімум дві демографічні системи. Під демографічною системою варто розглядати об'єднання людей, обмежене певними територіями. У ньому враховуються умови існування особи, його місце в соціумі тощо. Міграція – процес переміщення особи або об'єднань осіб з однієї демографічної системи у іншу.

Міграційний процес у своєму розвитку проходить кілька стадій, які по-різному розглядаються вченими.

Британські дослідники С. Каслс та М. Міллер пропонують чотиристадійну модель міграції населення [2, с.34].

Першій стадії властиві трудові міграції молодих робітників, які пересилають заробітки на Батьківщину та планують повернутися.

На другій стадії тривалість перебування за кордоном збільшується. Основою для цього є спільне проживання, спорідненість або земляцтво мігрантів.

Третя стадія пов'язана з об'єднанням сімей на території країни реципієнта, що в основному пов'язане із збільшенням тривалості перебування за кордоном та створенням етнічних громад.

На останній стадії іммігранти отримують надійний правовий статус в країні прийому, а часом об'єднання іммігрантів можуть отримати права і статус етнічних меншин.

У певних осіб лише формуються міграційні настрої, вони замислюються над можливістю зміни місця проживання та прикладання праці. Інші – вже здійснюють акт переміщення. Ще однією частиною є ті, хто вже змінив місце проживання і наразі вливається в нове для себе середовище. Дані явища та вчинки Л.Л. Рибаківський розглядав з погляду концепції тристадійності міграційного процесу [7]:

1. вихідної, або підготовчої стадії, яка являє собою процес формування територіальної рухливості населення;

2. основної стадії, або власне акту переселення населення, міграційних потоків;

3. заключної стадії, виступаючої як приживання мігрантів на новому місці.

Під час даних стадій відбуваються переходи міграційних індивідів, їх спільностей з одного стану в інший.

Дослідженнями стадійності міграційного процесу займалися багато відомих науковців в сфері міграції. Але більшість з них схиляються до тристадійної моделі Л.Л. Рибаківського, здебільшого доповнюючи або намагаючись вдосконалити її.

Розглянемо поділ стадій за Л.Л. Рибаківським, адже він є більш спрямованим на розуміння причин, механізмів формування рішень особи про міграцію, реалізації самого акту переміщення та подальшого приживання на новому місці.

В основі першої стадії міграції лежить формування територіальної рухливості населення, тобто певного його соціально-психологічного стану. Потенційним мігрантом є особа, яка досягла психологічної готовності мігрувати та прийняла таке рішення. Таке визначення даємо тому, що особа лише з єдиним бажанням змінювати місце проживання та прикладання своєї праці не є потенційним мігрантом. Мігрувати прагнуть багато, а втілюють в життя це прагнення одиниці.

Люди змінюють своє місце проживання заради різної мети, шукаючи шляхів досягнення різних цілей (таблиця 1). Як видно з таблиці, найбільшу частку мігруючого населення становлять відвідувачі родичів та туристи. На третьому місці йдуть люди, які планують працевлаштуватись за кордоном. Але, як відомо, і серед перших двох категорій є частина тих, хто декларуючи одні цілі, їде із зовсім іншими – з цілями працевлаштування.

Таблиця 1

Поділ громадян України працездатного віку за метою виїзду за кордон [3, с.102]

Показник	Кількість, тис. осіб
Всього громадян, які планували виїзд за кордон	1710,1
серед них:	456,8
1) туризм	
2) приватна поїздка (відвідування родичів)	699,6
3) працевлаштування	357,9
4) службове відрядження	93,2
5) навчання	3,3
6) повернення на роботу	31,9
7) ділова поїздка	12,6
8) воз'єднання з сім'єю	15,8
9) заміжжя або одруження	3,2
10) бажання змінити місце проживання	19,6
11) інше	16,2

Одним з визначальних критеріїв першої стадії міграції є міграційна рухливість населення – здатність особи до міграції, яка сформувалася внаслідок накопиченого міграційного досвіду.

Зростають міграційні настрої молоді України. Якщо подивитись на дані 1994 року, то серед молоді на той час лише 10% прагнули виїхати за межі колишнього Радянського союзу. Але вже через десять років цей показник становив близько 30% [9, с.245].

Якщо розглядати весь спектр працездатного населення України, то за даними загальноукраїнського соціологічного моніторингу у 2002 році 6,9% опитаних прагнули виїхати на заробітки в найближчій перспективі, у 2003 році цей показник становив 6,6%, а в 2004 році – 5,7% [8, с.18].

Механізм прийняття рішення про міграцію розглядається з погляду взаємодії зовнішнього середовища та внутрішньої структури особистості, тобто з погляду поведінки. Поведінка – сукупність дій, які індивід здійснює протягом свого життя. Міграційною поведінкою є сукупність дій та вчинків, які відносяться до місця проживання та сфери прикладання своєї праці.

Основними спонукальними мотивами української трудової міграції є заробіток грошей на прожиття, тобто на нагальні потреби (таблиця 2). Протягом останнього десятиріччя на нашу думку таку структуру розподілу витрат можна вважати відносно постійною.

Таблиця 2

Основні проблеми, які спонукають українців до трудової міграції [8, с.32]

Проблема	Частка трудових мігрантів
Заробіток на прожиття	51,3%
Заробіток на навчання (своє або дітей)	22,3%
Купівля житла	20%
Заробіток початкового капіталу для відкриття власної справи	6,3%
Купівля автомобіля	5,7%
Інше	2%

Вплив на міграційну поведінку на першій стадії міграційного процесу можна реалізувати зміною територіальної різниці у рівні життя, що дозволить задовольнити основні потреби людини. Іншим напрямком може бути вплив на потреби та ціннісні орієнтири потенційних мігрантів, тобто об'єктів управління.

Друга стадія міграційного процесу відображає власне ступінь реалізація міграційної рухливості. Дана стадія є основною з економіко-демографічної точки зору, адже вона забезпечує збалансоване розміщення продуктивних сил по території.

Сукупність переселень в межах певних територій в певний час становить міграційний потік. Міграційний потік являє собою серію вибуттів та закінчується серією прибуттів.

Визначити обсяги міграційних потоків важко. Дану проблему можна пояснити недосконалістю збору та інформаційного забезпечення даних статистики, а також з неможливістю визначення обсягів нелегальної міграції, під час якої відбувається ухилення від реєстрації.

Структуру міграційного потоку можна розглядати з точки зору статі (рис. 1), та віку мігрантів, їх сімейному стану, національності, освіти, професії, сферам зайнятості тощо. З точки зору статі, чоловіки завжди переважають в структурі міграційних потоків навіть в тому випадку, якщо їх частка в постійному населенні певної території є значно нижчою від жінок.

Підвищеною міграційною рухливістю характеризуються не тільки чоловіки, а й особи працездатного віку, тому в міграційних потоках вони складають основну частину (рис. 2). Особлива доля тут припадає на осіб молодого віку.

Варто відзначити, що за останнє десятиліття зріс середній вік трудових мігрантів. У 2001 році за даними дослідження «Життєві шляхи населення України» [5] цей показник становив 34,6 років, натомість за результатами дослідження «Обстеження трудової міграції в Україні» у 2008 році цей показник становив 36,7 роки [3].

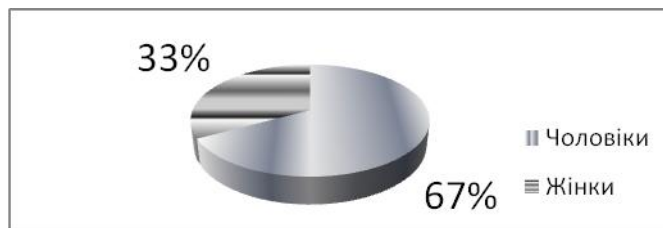

Рис. 1. Розподіл українських мігрантів за статтю [3, с. 29]

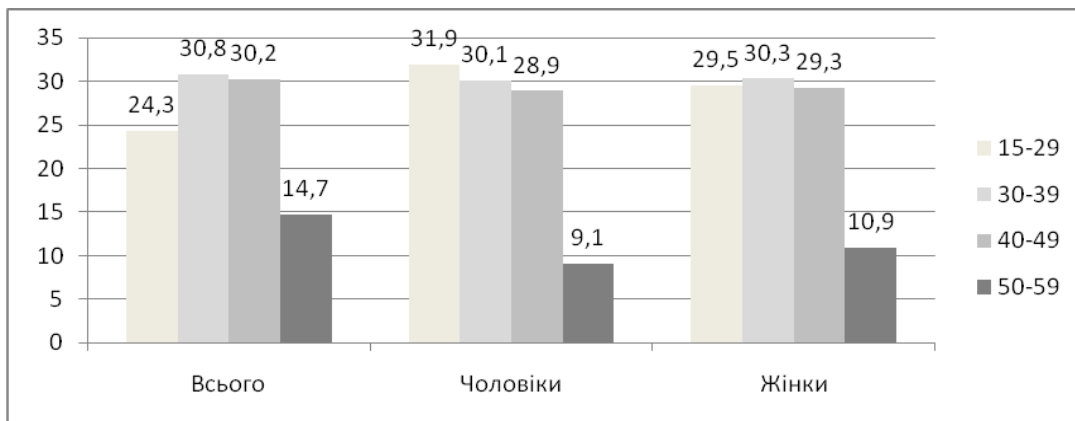

Рис. 2. Розподіл міжнародних мігрантів за віком і статтю [3, с. 29]

Зазвичай міграційні потоки найбільш потужні між сусідніми державами. Потік мігрантів між Україною та Російською федерацією за часів незалежності завжди був найбільшим. Найбільш багаточисельним він був в 1994 році і становив більше 240 тис. осіб. В наступні роки він дещо скорочувався [6, с.65].

Приживання мігранта на новому місці являє собою третю стадію міграційного процесу. Мігрант вселяється в новий для себе район, зустрічається з демографічними, соціальними, економічними змінами, бере участь в соціально-економічній діяльності. Йому необхідно налагоджувати нові зв'язки.

Приживання – це та частина міграційного процесу, яка розпочинається під час перетворення мігранта в новосела, а закінчується під час переходу мігранта в стан старожила.

Під час приживання, мігрант проходить процес адаптації – це процес пристосування людини до нових умов життя. І.А. Лапшина під поняттям «адаптація» розуміє соціально-економічний та

психофізіологічний процес пристосування особистості або соціальної групи до нових умов соціального середовища у місцях заселення [4].

П.Г. Шушпанов виділяє й четверту стадію міграційного процесу – повернення [10]. Вона характерна тим, що особи, які планують тимчасові трудові переміщення за кордон, одночасно планують повернення додому через певний проміжок часу. Проте не всі зовнішні трудові мігранти прагнуть повернутися з тимчасової роботи. Він вважає, що міграційну стадію повернення недоцільно повністю застосовувати відносно таких зовнішніх трудових мігрантів:

1. молоді особи віком 16-29 років, що не перебувають в шлюбі й прагнуть створити власну сім'ю за кордоном;
2. особи віком 30-49 років, розлучені або вдовці, вдови;
3. самотні особи.

Це пов'язано з тим, що міграційну поведінку даних груп зовнішніх трудових мігрантів неможливо передбачити, оскільки поверненню з тимчасової роботи за кордоном зазвичай сприяє тісний родинний зв'язок, наявність дітей та осіб, які потребують опіки, національні переконання тощо.

Ми будемо притримуватись дещо іншого підходу. Адже рішення про повернення-неповернення мігрант може прийняти вже після прибуття на місце призначення. Одні, плануючи осісти на новому місці, не отримують необхідних і очікуваних умов та відразу приймають рішення про повернення. Інші, виїжджаючи на тимчасовий період, навпаки, отримують умови кращі від тих, на які вони очікували. Це їх стимулює до продовження перебування на новому місці, а з часом і до можливого постійного проживання.

Ми пропонуємо виділити іншу стадію міграції – післяміграційний період. Він є одним з можливих варіантів розвитку ситуації після другої стадії міграції (рис. 3).

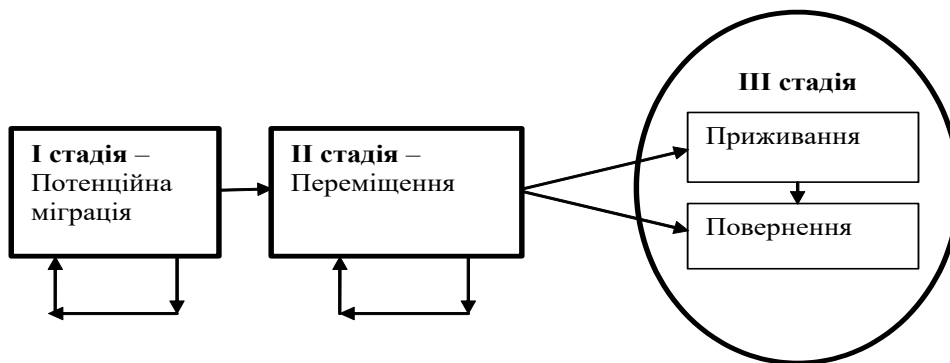

Рис. 3. Стадії міграції населення

Перед мігрантом, залежно від отриманих умов та задоволеності власних потреб та цілей, можуть виникнути декілька варіантів продовження життєвого шляху:

1. у мігранта виникне бажання знову змінити місце проживання, але не повертатись на попереднє місце, а продовжувати мігрувати. Даний випадок так і називаємо – продовження міграції (тобто друга стадія повторюється);
2. у мігранта виникне бажання залишитись на даному місці на певний час. В цьому випадку розглядається питання довгострокової міграції (III стадія, яка включає як приживання, так і повернення);
3. у мігранта виникне бажання залишитись на постійне місце проживання. Даний випадок буде вже закінченням міграції і його наслідком буде перехід на стадію приживання новоселів (III стадія проявляється лише приживанням);
4. У мігранта виникне бажання повернутись назад на попереднє місце проживання (III стадія проявляється відразу поверненням).

Трудова міграція характеризується незадоволеністю доходів на власній території, неможливістю працевлаштування, тривалістю перебування за кордоном (місяць, декілька місяців, роки) і, в переважній більшості випадків, подальшою необхідністю повернення на Батьківщину. Саме повернення мігрантів після закордонного працевлаштування розглядається нами як стадія післяміграційного періоду. В даному періоді повернення мігранта пов'язане не тільки з психологічною адаптацією в соціумі, у відносинах з сім'єю, але й з економічними проблемами: цільовим використанням отриманих за кордоном фінансових ресурсів, працевлаштуванням вдома тощо.

Розглянемо детальніше зазначені випадки. В першому випадку мігрант на новому місці перебування не отримує очікуваних умов життя та праці. Йому знову необхідно шукати шляхи покращення умов існування і він задумується над можливістю знову ж таки переїзду в інше місце. Але він не прагне повертатись додому, він шукає нові місця покращення. Адже існує суттєва різниця у доходах українців мігрантів та немігрантів: середня заробітна плата мігрантів за кордоном у 2008 році становила 820 дол. США [3], що було майже утричі вище, ніж середня заробітна плата в Україні (281 дол. США) [1]. Іноді

мігранти так переїжджають по декілька разів, в результаті повертаючись на попередні місця свого перебування.

В другому випадку мігранта влаштовують умови перебування і працевлаштування на новому місці проживання. Він знаходить хорошу роботу, в нього покращується матеріальне благополуччя. Але він мігрує не назавжди, а на декілька місяців, можливо, на декілька років. В основному такі мігранти характеризуються однією ціллю – покращенням рівня їхнього життя та перспективами підвищення заробітної плати. При наявності сім'ї, яка знаходить на Батьківщині, він надсилає їй грошові перекази. Але, через деякий час, йому необхідно повертатись додому. Якщо ж сім'ї у мігранта немає, то цілями, які він переслідує, можуть бути прагнення спробувати себе на новому місці, накопичення капіталу (придбання житла на Батьківщині, авто, початок підприємницької діяльності).

Часто такі трудові мігранти здійснюють виїзди за кордон не одноразово, і між такими поїздками можуть проходити різні терміни часу.

В третьому випадку, якщо початковою ціллю міграції все таки був переїзд на постійне місце проживання, мігрант знаходить підходящі для свого перебування умови життя. Ці умови дозволяють йому освоюватись на новому місці і він не бачить сенсу в поверненні на попереднє місце проживання. Іноді такими переселенцями стають ті, кого ніщо та ніхто не тримає на попередньому місці. В іншому випадку, в таких людей залишаються сім'ї, близькі люди, друзі. При плануванні переїзду на постійне місце проживання, в даному випадку виникає ситуація завершення міграції та переходу на стадію приживання новоселів.

В останньому випадку мігрант відчуває, що на попередньому місці проживання та працевлаштування йому було краще, його там більше все влаштовувало. Так як найчастіше люди змінюють місце свого перебування з ціллю покращити своє матеріальне благополуччя, то в даному випадку воно, можливо, не покращилось, а то й навпаки – погіршилось. Можливі й інші причини повернення: при переміщеннях між різними кліматичними зонами, в багатьох відбуваються зміни у стані здоров'я; в багатьох залишаються вдома сім'ї і вони повертаються до них; отримують кращу пропозицію роботи; втрачають з тих чи інших причин роботу за кордоном.

Якщо розглянути бажання мігранта повертатись чи не повертатись, то за даними обстеження 2008 року, 17% мігрантів не прагнули повертатись в Україну (таблиця 3).

Таблиця 3

**Трудові мігранти за віком та бажанням повернутись на Батьківщину
за даними обстеження 2008 року [3, с.63]**

	Всього	у тому числі за бажанням повернутись		
		бажали повернутись	не бажали повертатись	передбачали можливість повернення
Кількість трудових мігрантів, тис. осіб, у тому числі за віковими групами %	783,8	589,5	133,3	61,0
15-29 років	30,8	28,9	39,8	29,6
30-39 років	26,6	27,6	26,9	16,2
40-49 років	33,6	33,6	26,8	48,7
50-59 років	9,0	9,9	6,5	5,5

Як бачимо, не бажають повертатись на Батьківщину насамперед особи молодого віку. Вони не бачать перспектив розвитку, досягнення успіху в своїй країні. Натомість, бажають повернутись, або передбачають можливість повернення особи старші 40-ка років. Вони прагнуть пожити біля сім'ї та родини, іноді в них наявні проблеми зі здоров'ям тощо.

Висновки. Можна відзначити, що проблема вивчення стадій міграції населення потребує подальших досліджень, враховуючи сучасні реалії міграційних переміщень. Взявши до уваги умови існування людей в різних країнах, можна деталізувати причини та передумови міграційних переміщень. Створивши належні соціально-економічні умови, можна запобігти витокам мігрантів вже на першій стадії міграційного процесу. Для реалій України, необхідно створювати умови задля заохочення повернення мігрантів, тобто умови, які характерні вже для третьої стадії.

Література

1. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.

2. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / С.О. Западнюк ; [наук. ред. Руденко Л.Г.]. – К. : 2011. – 240 с.

3. Чебанова В.Г. Зовнішня трудова міграція населення України / Чебанова В.Г. – К. – 2009. – 120 с.
4. Лапшина І.А. Міжнародна міграція робочої сили: український аспект (за матеріалами західних областей України) : дис. ... канд. ек. наук. : 08.05.01 / Лапшина І.А. – Т., 2002. – 161 с.
5. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции. Мир в зеркале международной миграции : сб. статей / Массей Д. ; [гл. ред. В.А. Ионцев]. – М. : МАКС Пресс, 2002. – С. 161–174.
6. Пирожков С. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект [монография] / Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. – К. : НИПМБ, 2003. – 134 с.
7. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Стадии миграционного процесса / Рыбаковский Л.Л. – М., 2001. – Вып. 5. – 160 с.
8. Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології / Пархоменко Н., Пархоменко Н., Стародуб А. – К., 2005. – 128 с.
9. Шульга Н. Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Шульга Н. – К. : Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 700 с.
10. Шушпанов П.Г. Зовнішня трудова міграція населення регіону: соціально-демографічний аспект (на матеріалах Тернопільської області) : дис. ... канд. екон. наук. : 08.00.07 / Шушпанов П.Г. – К., 2009. – 238 с.

References

1. Ofitsiyni sait derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. Rezhym dostupu do сайту: <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Zapadniuk S.O. Migrants of Ukraine: preconditions, dynamics and consequences // *Nauk. red. Rudenko L.H.* – K. : 2011. – 240 s.
3. Zovnishnia trudova mihratsiia naselennia Ukrainy / Chebanova V.H. (red.): K. – 2009. – 120 s.
4. Lapshyna I.A. Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly: ukrainskyi aspekt (za materialamy zakhidnykh oblastei Ukrainy): dys. kand. ek. nauk.: 08.05.01 – T., 2002 r. – 161 s.
5. Massei D. Syntetycheskaia teoriia mezhdunarodnoi myhratsyy // *Myr v zerkale mezhdunarodnoi myhratsyy: Sb. statei / Hl. red. V.A. Yontsev.* – M.: MAKS Press, 2002. – S. 161-174.
6. PyrozHKov S. Vneshnye trudovy`e myhratsyy v Ukraine: sotsialno-e`konomycheskyi aspekt: Monohrafiya / S. PyrozHKov, E. Malynovskaia, A. Khomra. – K.: NYPMB, 2003. – 134 s.
7. Ry`bakovskiy L.L. Myhratsyia naseleniia. Vy`p.5: Stadyi myhratsyonnoho protsessu // L.L.Ry`bakovskiy.: M., 2001. – 160 s.
8. Ukrainska trudova mihratsiia do krain Yevropeiskoho soiuзу u dzerkali sotsiolohii / N. Parkhomenko (red.), N. Parkhomenko (per. z pol.), A. Starodub (red.). – K., 2005. – 128 s.
9. Shulha N. Velykoe pereselenye narodov: repatryanty`, bezhentsy`, trudovy`e myhranty` // N. Shulha. – K.: Yn-t sotsyolohyy NANU, 2002. – 700 s.
10. Shushpanov P.H. Zovnishnia trudova mihratsiia naselennia rehionu: sotsialno-demohrafichnyi aspekt (na materialakh Ternopilskoi oblasti): dys. kand. ek. nauk.: 08.00.07 – K., 2009 r. – 238 s.

Надійшла 13.01.2014; рецензент: д. е. н. Григорук П. М.